

Ženska simbolika i žensko ponašanje u radikalnim religijskim pokretima: franjevci, kvekeri i gandijevci

Prvi franjevci, kvekeri i Gandijevi sledbenici bili su tri radikalna religijska pokreta, vremenski i prostorno vrlo udaljena, ali sa zajedničkim elementima koje su njihovi sledbenici identifikovali kao "ženske". Svima su nam poznate slike blagosti i osećanja srodnosti Franje koji propoveda pticama i Gandija koji tka. U stvari, toliko bliske da bi bilo teško opisati lični stil ovih vođa i njihovih najbližih sledbenika i *izbeći* asocijaciju ženskosti. Čovek odmah pomisli na Franju koji ubira najsočnije grožđe da bi ohrabrio bolesnog brata da jede, ili Gandija koji se buni zbog kućnog načina ishrane, deleći beli luk onima za koje misli da im je potreban, ili "Majki Izrailja" – prvih kvekerskih misionarki. Jedno od Gandijeve usvojene dece napisalo je njegovu biografiju pod naslovom *Bapu – moja majka*. Margaret Fel zvala je Džona Foksa "naš divni, brižni otac". Franjevačka braća su se svom osnivaču najintimnije obraćala sa "majko".

Reakcija mnogih savremenih posmatrača bila je da, u najboljem slučaju, takve priče odbace kao anahrone, a u najgorem kao grubo iskrivljavanje duhovne istine: banalne, zasladene slike velikih ljudi koje zamagljuje njihovo postojanje, narušavaju sećanje na njih i pretvaraju religijskog genija u materijal za dečje legende, masovnu zabavu i plastične figurine na zadnjem automobilskom staklu. Nedavno objavljena Franjina biografija kazuje nam da "istina leži dublje, u njegovom snažnom karakteru, i uticaju tog karaktera na njegovo vreme". Savremena kvekerska učenja podvlače čvrstu, puritansku bit ranog kvekerizma, nasuprot njegovoj mekšoj, mističnoj strani. Skorašnji novinski članak o Gandiju podseća njujorške ljubiteljke bioskopa da on nije bio tek fini čovek s finim idealima, nego i udaljeni, orijentalni asketa. Razmatra se i "žensko" ponašanje, ali kao aspekt ispod vodine ličnosti (Gandijeva ambivalencija oko vlastite seksualnosti i prinudna potreba da dominira ličnim životima svojih učenika), i kao dokaz da je on bio kulturno i vremenski uslovljen, pa otud za nas irelevantan. Tako je Franjin osećaj bliskosti s prirodom šarmantan ali "srednjovekovni", prvi kvekeri su u svom uzdizanju proročkih snova iznad znanja i siromaštva, iznad statusa i moći hrabri ali "primitivni", dok su Gandijeva učenja o nenasilju i samopožrtvovanju nadahnjujuća ali u osnovi "indijska". Neki će tako istaći da je lečenje posao lekara, naučnika i medicinskih sestara te da su, u svojoj nežnoj nezi bolesnog Franje i Džona Foksa oni, na kraju krajeva, oponašali čoveka Isusa.

Kreativniji kritički odgovor na ovaj tip religijskih pojava imao je antropolog Viktor Turner, koji je određene društvene pokrete analizirao prema tipologiji njihove strukture i

communitas. Tarner je pisao o liminalnosti i *communitas* u dijalogu sa strukturom: "za pojedince i grupe društveni život je neka vrsta dijalektičkog procesa koji podrazumeva sukcesivna iskustva visokog i niskog, *communitas* i strukture, homogenosti i diferencijacije, jednakosti i nejednakosti". *Communitas* afirmiše sličnost i povezanost svih ljudskih bića, bez obzira na razlike u statusu, imetku, moći, čak i polu. Takvi pokreti, pisao je Tarner, nastaju u istorijskim momentima "kad osnovne grupe ili društvene kategorije prelaze iz jednog u drugo kulturno stanje".

Opisujući običaje patrilinarnog afričkog plemena, Tarner zapaža dvostruku povezanost između strukture i muškosti i *communitas* i ženskosti. Tarnerovo shvatanje odnosa između roda i društva još jasnije otkriva njegov opšti opis dijalektike *communitas* i strukture: "spontana *communitas* (nije) samo 'priroda'. Spontana *communitas* je priroda u dijalogu sa strukturom, venčana s njom kao žena s muškarcem. Oni zajedno čine jedinstveni tok života kome jedna pritoka daje snagu, a druga aluvijalnu plodnost".

Ne znam koliko bi Tarneru bilo drago što se našao u društvu feminističkih teoretičarki, ali sigurno je da postoji sličnost između njegove tipologije i tipologije Šeri Ortner, koja o kulturi i prirodi govori kao o strukturi i antistrukturi, i koja smatra da žene zauzimaju srednji i dvosmisleni položaj između njih. Do kraja ovog ogleada želela bih da ispitam neke aspekte ženskog simbolizma i ponašanja u pokretima koje su predvodili Franja, Foks i Gandi dovodeći ih u vezu sa paradigmom kulture i prirode, odnosno strukture i antistrukture. Takođe se nadam da ću se nastaviti na teorijski rad antropologa i istoričara time što ću redefinisati ženske kvalitete oličene u ova tri muškarca i njihovim sledbenicima, te da ću sugerisati jedan drugačiji model ženskog stava i aktivnosti koji bismo mogli kreativno iskoristiti u našem vlastitom društvenom i političkom životu.

II

Tarner je u stvari pomenuo Franju i Gandija kao primere za *communitas*; čini se da njegova tipologija glatko funkcioniše kao okvir za analizu sva tri pokreta. Svi su se pojavili u istorijskom trenutku kada su društvene i političke strukture bile u stanju previranja ili otvorenog sukoba: sukoba između papstva, pruskih vladara i nezavisnih gradova u dvanaestovekovnoj Italiji; između kralja i parlamenta, anglikanaca i puritanaca, aristokratije i radništva u sedamnaestovekovnoj Engleskoj; između pristalica kasta i društvenih reformatora, britanskih imperijalista i boraca za autonomiju u dvadesetovekovnoj Indiji. Sva trojica su bili protivnici društvenih i političkih struktura i stranka, nenasilni i, u različitom stepenu, propovedali su siromaštvo.

Franja, Foks i Gandi bili su svesni da preovlađuje simbolika u kojoj su autoritet i njegovo odsustvo često povezani s polom. Na jednoj strani, videli su muževne figure političke i duhovne moći, papu, kralja ili vicekralja. Na drugoj, oni i njihovi savremenici videli su ženske figure koje su obično služile prenošenju osećanja liminalnog, te zone sumraka u kojoj se susreću nastajanje i propadanje, poredak i kaos. Franja je znao za Marijinu i Evinu polarnost. Gandi je shvatao dvostruki lik boginje Kali, majke i proždrljiteljke svega živog, a sigurno su mu bila poznata postignuća Ramakrišne, devnaestovekovnog indijskog mistika koji je prevazišao opsenu ličnog identiteta oblačeći se i ponašajući se kao žena, i to tako da se mislilo da je u stanju da menstruira, periodično ispuštajući krv kroz pore na koži. Foks je u svom *Dnevniku* zabeležio savremeno verovanje da žene nemaju dušu, a verovatno je znao da se muškarci za vreme pobuna

ponekad oblače kao žene – živi simboli nereda – kao i da se kvekerske vizionarke često smatraju živim posudama božanske energije.

U takvim kulturnim kontekstima ne čudi što su Franja, Foks i Gandi za određivanje stanja istinskog vernika koristili simbol nagosti koju su povezivali sa aspektima ženskosti. Franja je verovao da je jedinstvo s Bogom u oslobođenosti od posedovanja. Braću je poučavao da žive ne gomilajući ništa i da se bave jedino najnesigurnijim zanimanjima. Franja je propovedao i siromaštvo intelektualnog poseda; trebalo je da fratri žive ne samo bez krova nad glavom, nego i bez knjiga. Govorio je o jednom učenom iskušniku “koji se na određeni način odrekao svoga znanja kako bi mogao sebe nagog ponuditi rassetome”. Konačno, Franja je negirao realnost statusa u svetu i u vlastitom /monaškom/ redu. Trebalo je da se braća raduju što su se našla među jadnim i prezrenim, i niko nije smeo da preuzme službu propovednika ili sveštenika, “već kad god da mu se naredi, da napusti dužnost bez ikakvog protivljenja”.

Nisu to kod Franje bili elementi apstraktnog ekonomskog i društvenog učenja. On ih je izrazio konkretnim, ženskim likom Gospe od siromaštva, koju su njegovi sledbenici počeli s njim da poistovećuju. Sasvim prigodno, ovu bitku u službi Gospe od siromaštva, koju su mnogi Franjini savremenici i većina njegovih sledbenika potcenjivali, najžešće je vodila jedna žena. Klara, njegova učenica, gotovo je prevazišla Franju spavajući na vinovom pruću, na kamenu kao jastuku. Ona je i posle Franjine smrti nastavila da se bori s papom za pravo njenog reda, “Reda sirotih gospi” da ostane siromašan. Postajući sve manje ljudska a sve više svetačka, ličnost samog Franje poprimila je tim više ženskih atributa; pri kraju života čak je dobio stigmatu, znak svetosti koji pripada ženama.

Kvekeri su verovali u filozofiju unutrašnje svetlosti, stanje unutrašnjeg ispunjenja koje je veličalo jedinstvo duhovne zajednice vernika i odbacivalo spoljašnje razlike u imetku, rangu i političkoj moći. Nisu bili militantni kao neke savremene sekte poput levelera, ali su bili isto toliko egalistički. Kvekeri su se sastajali u privatnim kućama ili po poljima. Ne samo što su odbacivali odeću svog ranga, koji je često bio visok; često su odbacivali i samo odevanje i hodali nagi. Propovedali su protiv gomilanja dobara, prezirali društvenu etikeciju u toj meri da je mnogim obraćenicima bilo nezgodno da zagrlje kvekeru jer su ih smatrali prezrenom sektom. Mada su često citirali Bibliju da bi pojačali svoju argumentaciju, kvekeri su odbacivali formalno učenje kao put za postizanje milosti.

Jedan od načina na koji su kvekeri izražavali svoje osećanje društvenog i intelektualnog nihilizma bilo je i prikazivanje vidovitih žena kao živih simbola hrišćanske nagosti ili maloumnosti, govoreći da žene treba da prorokuju ne zbog toga što su jednake s muškarcima, već zbog toga što se “Bog služi slabima”. Kvekeri koji su postigli stanje spasenja ili stekli “unutrašnju svetlost” ponekad su govorili kao da su sasvim oslobođeni polnih atributa; žene su izjavljivale da pred Bogom stoje kao muškarci, a muškarci, bar metaforično, da su postali žene.

Kada je umro, Gandi je imao samo komad sukna oko bedara, par sandala, jednu krijigu, kopiju tri majmuna i gotovo ništa drugo. On se zalagao za neku vrstu ekonomskog populizma zasnovanog na seoskoj poljoprivredi i domaćoj proizvodnji tkanina ili *khadi*. Mnogo energije je potrošio baveći se upotrebom ljudskog izmeta kao đubriva. Bio je protivnik formalnog obrazovanja i svojim sinovima nije dopustio da se osposobe za bilo koje zanimanje. Dramatizovao je svoje negiranje kastinske strukture obavljajući

ponižavajuće poslove – čisteći nužnike i lečeći nedodirljive – ali i svojom golotinjom, svojim tkanjem koje je ženski posao, što su morali da čine svakodnevno i njegovi sledbenici. Svoje aktivnosti i programe formulisao je kao deo kampanje protiv kastinskog sistema i britanske vladavine. Istovremeno je insistirao na tome da je njegov osnovni cilj apolitičan i duhovni – negiranje svih ličnih želja i praksa *ahimse*, “pozitivnog stanja ljubavi, činjenja dobrog čak i onome koji čini zlo”. Verovao je i da će postići tu univerzalnost ako fizički i duhovno postane sličniji ženi: “Njihova ljubav bila je nesebična i materinska, proistekla iz potreba radanja i odgajanja dece. Imale su više vrlina nego muškarci jer su sposobnije da pate, da veruju i odriču se – bile u stvari sposobnije za nenasilje. Zato su bile kvalifikovanije od muškaraca da propovedaju umeće mira u jednom zaraćenom svetu.”

Gandi je verovao da će se, kad dostigne istinsku *ahimsu* ili nenasilje, čak i njegovi seksualni organi promeniti i postati nalik ženskim.

Spoljašnja i unutrašnja golotinja vezana uz ove pokrete *communitasa* imala je još jednu pozitivniju dimenziju: poimanje spasenja kao povratka u blaženstvo detinjstva. Svojim sposobnostima za jednostavnost i igru, Franja i Gandi bili su prototipi vernika kao nage, zabludele dece, zaogrnutе Božjom materinskom ljubavlju. Klara je jednom imala viziju u kojoj prilazi Franji:

“Kada je prišla sv. Franji, on je ogolio grudi i rekao joj: ‘Pridi, uzmi i pij’, ... a to što je sisala bilo je tako slatko i prekrasno da ga nikako ne može opisati. I dok je sisala, ta okruglina, ta bradavica iz koje je teklo mleko ostade u ustima blagoslovene Klare; to što je ostalo u njenim ustima kad bi se uzelo u ruku bilo je tako svetlo i sjajno i u njemu su se svi mogli videti kao u ogledalu u kome je i ona videla svoj odraz.”

Za Franju, Foksa i Gandija, potpuno uranjanje u Boga moglo se iskusiti jedino kao vrhunac procesa samouništenja i negacije svih ovozemaljskih struktura: političkih, društvenih, mentalnih, čak i anatomskih. Tako radikalna koncepcija ljudske nagosti morala je biti preteća pojava na mnogim nivoima. Pošto su bezdomnost duše i zaštitnička nebesa Božje ljubavi, za svu trojicu bili otelovljeni u ženskosti, ne čudi što su njihovi stavovi prema živim ženama bila ambivalentni. Sva trojica su, zaista, afirmisali jednakost polova u “stvarnom” životu. Franja je prkosio kanonskom pravu da bi osnovao Red sirotih gospi koji je predvodila Klara, i održavao je veze s njenim samostanom uprkos protivljenju mnoge braće. Duboko je poštovao Klaru kao isceliteljku i slao joj pacijente da ih dotakne. Foks je branio pravo kvekerki da propovedaju i da se zasebno okupljaju *protivno* volji vlastitih sledbenika; više od dve stotine žena bile su aktivne kao misionarke i proročice u drugoj polovini sedamnaestog veka. Gandi je podržavao pravo žena na rad i uključivanje u politiku; njegovo zastupanje valjanosti indijskih brakova u Južnoj Africi je 1913. godine po prvi put uvelo žene u političku arenу. Osuđivao je zlo dečjih brakova s istom žestinom kojom je napadao zla kastinskog sistema.

Kod sve trojice se podrška ženama oslanjala na njihovu veru u vlastitu sposobnost da prevaziđu želju i ubedenost da će im žene, svojom poniznošću i čestitošću, pomoći u tome. Franjin odnos s Klarom odvijao se u atmosferi potpune, vantelesne ekstaze. Gandi se klanjao nadmoćnoj poniznosti i čestitosti žena, ali su odnosi s njima i dalje bili u znaku *njegove* apsolutne kontrole; pomislimo na njegov običaj da spava s nagim devojkama i zavtlava ih zbog reagovanja na prisustvo sedamdesetsedmogodišnjaka. Kvekere su njihovi savremenici optuživali za seksualni nemoral, mada je jedan od preduslova položaja žena u pokretu bila sposobnost i žena i muškaraca da

obuzdaju vlastitu seksualnost. Iako su se kvekeri ženili, bračni drugovi su odvojeno propovedali, a propovednici su putovali sa grupama istog pola.

Rečju, mada su sva tri muškarca afirmisala jednakost žena – ili, tačnije, irelevantnost pola – i osećala duboko poštovanje, čak strahopoštovanje, za ono što su smatrali ženskim duhom, sva trojica su smatrala da moraju sačuvati ravnotežu između duhovnog intenziteta i emotivne distance u svojim odnosima sa stvarnim ženama. Stoga nas ne iznenađuje što njihovi savremenici često nisu bili u stanju da prate tako čudno emotivno kretanje. Mnoga mala braća bila su protiv Franjinih poseta Klari za njegoa života, pa je bratstvo konačno primorano da prihvati papsku uredbu kojom su sestre postale potpuno zatvorene kaluđerice. Mnogi kvekeri muškarci protivili su se Foksovom uvođenju ženskih okupljanja simptomatično se pozivajući na svoj autoritet nad ženama kojima su oženjeni. Kvekerke su nastavile da propovedaju i u osamnaestom veku, ali bez institucionalne podrške odvojenom sastajanju i bez mogućnosti da prisustvuju poslovnim skupovima. Dok su sedamnaestovekovne vizionarke često opisivane kao mlade, ili kao majke male dece, osamnaestovekovne propovednice obično su bile sredovečne udovice i bake.

Imajući u vidu franjevce, kvekere i Gandijeve sledbenike kao izraze *communitas*, lako je shvatiti zbog čega ih je Turner nazvao pokretima tranzicije: "Spontani *communitas* je faza... momenat, a ne trajno stanje... U praksi se, naravno, žestina brzo iscrpljuje i sam 'pokret' postaje tek jedna od institucija – obično fanatičnija i militantnija od drugih, jer se oseća kao jedinstveni nosilac univerzalnih ljudskih prava.«

Ekstenzijom bi takođe shvatili i zašto su u mnogim radikalnim pokretima žene bile tranzicione figure, koje su dolazile na istaknuta mesta u ranim fazama egalitarnog žara, a s ponovnim uspostavljanjem strukture odlazile u senku. Shvatljivo je čak i zbog čega Turner, ocenjujući dijalektičku prirodu njihovog odnosa prema društvenoj strukturi, omalovažava liminalne pokrete: »Onog trena kad je prvi štap zaboden u zemlju, upao prvi pridošlica, napao čopor vukova ili neprijatelj ustao na noge, imamo zametke društvene strukture. Nije to samo puki skup okova u kojima ljudi posvuda žive, nego su to kulturna sredstva za očuvanje dostojanstva i slobode, kao i telesnog postojanja svakog muškarca, žene i deteta... Od samih početaka praistorije činjenice upućuju na to da su baš ta sredstva ono što čoveka najviše čini čovekom.«

Drugim rečima, kao da Turner kaže da je kulturama neophodna povremena okrepiljujuća doza *communitas*, trenutna afirmacija univerzalnog ljudskog dostojanstva i jedinstvenosti, za razliku od konkretnih pojedinaca i njihovih kulturnih identiteta i političkih odnosa; no, u krajnjem, točak – a ne ljubav – pokreće svet. U tom kontekstu se ženska simbolika može smatrati vrstom rezervne ideologije, koja se u nekim periodima stavlja na led ili jednostavno tretira kao mit i folklor a u drugima, uzima za model ljudske aktivnosti. Same religiozne žene mogli bi videti kao neku vrstu rezervne armije duhovnog rada, koja se uvodi da bi afirmisala načela jednakosti i obavila opasne asketske i misionarske poslove i bila raspuštena kad se te aktivnosti skinu s dnevnog reda. To se u Engleskoj verovatno desilo kad su zbog razvoja patrijarhalne teorije i prakse komunalni modeli i javni autoritet žena postali i irelevantni i opasni. Možda bi tako trebalo shvatiti i Meri Starbak, odgovornu za osnivanje kvekerskog ogranka na ostrvu Nantaket. Ona i druge žene očuvale su kvekerizam na ostrvu u godinama dok su muškarci bili u lovu na kitove. Pa ipak, kad je konačno zvanično priznat, ustanovljen je kao muški poslovni ogranak. Savremenici govore o herojskom vodstvu i samopožrtvovanosti Star-

bakove i mnogih drugih žena, da bi onda nastavili da opisuju muškarce koji su bili »pravi« osnivači kvekerizma u američkim kolonijama.

III

Takav način razmišljanja o *communitas* pokretima i mestu ženskih elemenata u njima odlikuje odsečan, čak okrepljujući, cinizam. On je, međutim, i jednostran, što i *mora* da bude, imaju li se u vidu kategorije Turnerove tipologije. Turner govori o pojedincima, ritualima, čak čitavim pokretima kao strukturisanim ili bezobličnim, hijerarhijskim ili egalitarističkim, agresivnim ili pacifističkim. Po toj tipologiji, rani franjevci, kvekeri i gandijevci *morali* su da budu pokreti antistrukture, za razliku od njihovih savremenika koji su imali određeni cilj: dominikanaca (organizovanih za borbu protiv jeresi), puritanaca (organizovanih da od Engleske naprave božju zemlju) i Kongresne partije (organizovane da reformišu politiku u Indiji i istera Britance).

Paradigma struktura/antistruktura (odnosno kultura/priroda) podstiče jednostrano tumačenje materijala, ali po svojim implikacijama istovremeno može da bude i seksistička. Definišući ženskost negativnim kategorijama (kao simbol povezan s pokretima koji odbacuju preovlađujuće strukture), ili u kategorijama kolektiviteta (kao u pokretima koji zastupaju univerzalnu jednakost i ljubav), ona implicira da stvarna pokretna snaga svakog pokreta – organizacija, vitalna energija vođe, aktualni plan društvene reforme ili duh – mora biti povezana sa simbolima muškosti. To, pak, implicira da *communitas* pokreti propadaju zbog njihovih ženskih elemenata.

Činjenica je, međutim, da nijedan od tri pokreta o kojima sam govorila nije propao. Oni su, naravno, odbacivali konvencionalne načine ispoljavanja autoriteta i ograničavanja ličnih kontakata, ali jedna od najčudnijih stvari kod franjevaca, kvekera i gandijevaca je njihova ovozemaljska efikasnost – kompetentnost i žar s kojim su ti otvoreno apolitični, onosvetski, čak fantastični ljudi prihvatili ovozemaljske ustanove i sačuvali život svojih zajednica. Franja, Foks i Gandi nisu, u stvari, odbacivali ciljeve i programe zarad bezoblične, nepraktične i katarzične opšte ljubavi. Oni i njihovi sledbenici su, naprotiv, težili duhovnom spasenju i društvenoj reformi koji su oslonjeni više na porodične vrline i lične odnose nego na formalni javni autoritet, crkvenu organizaciju ili manastirska pravila, držeći se fluidne strategije pregovaranja i samopožrtvovanja a ne agresivne, nefleksibilne i potencijalno nasilne apstraktne politike. Sve tri grupe sledile su srednji put između elitizma revolucionarne avangarde i demokratije naglavce okrenutog sveta. Manje im je bilo stalo do širenja doktrine a više do komunikacije: Franji, kroz javno propovedanje i uspostavljanje trećeg reda; kvekerima, kroz sistem odvojenih skupova (»dosadnih« za javnost i tihih za sledbenike); Gandiju, kroz popularno novinarstvo i javno demonstriranje *satyagraha* (snage istine). Moglo bi se reći, a njihove pristalice i *jesu* to kazale, da su oni međusobnu povezanost svih ljudi podigli na viši stupanj, jer su uspeali da projektuju lične, afektivne odnose svakodnevnog života na javni nivo. Potrebna nam je jedna tipologija za političko i društveno ponašanje koje je bez reda samo u odnosu spram konkretnog poimanja reda; tipologija koja bi obuhvatila i umeće kvekera da zadovolje svoje materijalne *potrebe* i pored njihovog odbacivanja materijalnog *imetka*, i Gandijevo usklađivanje mirnih političkih demonstracija i pored njegovog odbacivanja partijske politike. Možda bi mogli formulisati razliku između, na primer, puritanaca i kvekera jednom tipologijom grupa koje naglašavaju ostvarenje

utvrđenih ciljeva kroz manje-više militantne formalne organizacije, i onih grupa koje istinu i društvenu harmoniju poimaju kao proširenje konkretnog, ličnog iskustva, nastojeći da izjednače ciljeve i sredstva.

Umereni teoretičari tvrde da su oblici moralnog mišljenja, koji odnos i konkretne okolnosti stavljaju iznad logike i načela, prevashodno ženski. Želela bih da ustvrdim da je ženski element kod franjevac, kvekeri i gandijevaca izuzetno relevantan za naš sopstveni politički život; značajniji, možda, od njihove tradicionalne upotrebe ženske religijske simbolike ili njihovih srazmerno slobodnijih stavova prema ženama. Isto tako, htela bih da se usredsredim na jednu stranu tog ženskog moralnog mišljenja kao na način da se shvati njihov visokokreativan politički stil; na tipologiju mišljenja i pratećeg ponašanja koji se, u naše doba, povezuju s aktivnim roditeljstvom.

Pod »aktivnim roditeljstvom« ne mislim na tradicionalnu žensku simboliku Boga kao majke - »majke« kao nekoga ko pruža neposrednu, neupitnu ljubav i negu, probijajući barijere etičkih standarda i društvene hijerarhije. Franja, Foks i Gandi bili su, kao što smo videli, snažni propovednici Boga kao majke. Međutim, ta tradicionalna slika Boga kao i samog materinstva kao izvora nepomućene i neograničene brige bila je taman toliko cela bit Franjine, Foksove i Gandijeve istine koliko i bilo kog od savremenih roditelja. Želela bih da definišem roditeljstvo ne samo kao način osećanja već i kao način mišljenja, ne samo kao način postojanja već i kao aktivnu disciplinu. Takav bi se roditelj mogao opisati kao neko ko istovremeno teži da bude pouzdan i fleksibilan, kombinujući negu i prosuđivanje. Roditeljka sledi ritam osećanja i delovanja koji se menja iz minuta u minut, oslušujući detetove nepredvidljive potrebe i raspoloženja; ona se, međutim, isto tako trudi da oblikuje i usmeri taj ritam i te kućne i obrazovne aktivnosti integriše u svoje vlastite, strogo uzev javne preokupacije i obaveze odraslog. Više od većine edukatora i psihologa, naša arhetipska roditeljka duboko je smerna; ona priznaje da ni najbudnija briga, ni najrazvijenija teorija podizanja dece ne mogu biti garantija protiv emotivne ili fizičke katastrofe, niti je u potpunosti objasniti ako do nje dođe. Više od većine političara i javnih ličnosti, roditeljka živi dvoznačnost dobroćudnog autoriteta. U svakodnevnom odnosu s detetom - pogotovu malim - ona je i gospodar i rob. Ona je svesna fizičke snage u stalnom tesnacu i uči se elastičnosti posle svih udaraca o kojima se razmišlja, ali koji nisu dati. Ona se uči i jalovosti toga da se bude bespogovorni pobednik nad detetom u borbi volja ili tela. Ona kontroliše i primorava onog koga istovremeno neguje i radi da bi ga učinila slobodnim.

Mnogo sofisticiraniju tipologiju materinskog mišljenja razvila je filozof Sara Radik. Ona piše: »Za mene je 'materinstvo' društvena kategorija: mada materinsko mišljenje proističe iz aktualne prakse nege deteta, biološko roditeljstvo nije ni nužno ni dovoljno. Mnoge žene i neki muškarci pokazuju materinsko mišljenje u različitim oblicima brige o drugima. Dok neke biološke majke ... zauzimaju strahom ispunjenu, defanzivnu distancu prema vlastitom materinstvu i materinskim životima svih žena.»

Gandi je bio takav roditelj i njegovi odnosi s vlastitom biološkom decom bili su, po svim merilima, neuspešni. Ipak se Gandijevo ponašanje prema bliskim sledbenicima i široj javnosti, bar na dva načina, poklapa sa našim hipotetičnim roditeljem: to su njegovo integrisanje lične, porodične aktivnosti u ritam šireg političkog života, i njegov sa-moodbacujući ali ubedljiv, čak i humoran stav prema onima koji su na vlasti. Gandi je zadatke dnevnog života uzdigao na stupanj svete discipline. On nije napustio brige domaćinstva da bi kontemplirao o višim stvarima, kao što su učinile mnoge indijske

askete – i većina revolucionara. Za Gandija i njegovu duhovnu porodicu istina se rada iz ovozemaljskih aktivnosti jedenja, čišćenja, spavanja, čak i defekacije. Dani tihe kontemplacije smenjivali su se s periodima kućnih poslova. Praksa fizičkog uzdržavanja vladala je u atmosferi potpune fizičke intimnosti. Lični izbori bili su od političkog značaja; zbog toga je Gandhi blagosiljao jedino one brakove koji su prelazili klasne podele.

Gandijevi odnosi sa indijskim partijskim vođama i Britancima bili su kombinacija pragmatizma i kompromisa koja je zbnjivala sve, pa i one koji su ga podržavali. On i njegovi sledbenici namerno su tražili mučeništvo, istovremeno pregovarajući sa vlastima. Ignorovali su zakone kojih su se iz moralnih razloga odrekli, istovremeno afirmišući svoju lojalnost državi. Oni su težili položajima uz koje ide sila samo da bi se uzdržali od njenog korišćenja: “*Satyagraha* je najjača kad se oni koji je praktikuju nađu na poziciji, a to je često bivalo, da upotrebe silu i uzdrže se od toga, preuzimajući na sebe patnju. ... (Taj) element nenasilja u *satyagrahi* neodvojiv je od shvatanja istine koja za svoj kriterijum ima čovekove potrebe.”

Gandijev prioritet – da odgovori na konkretne ljudske potrebe pre nego na diktate nekog apstraktnog programa duhovnog razvoja ili političke reforme – vidljiv je u njegovoj sposobnosti da saraduje sa protivnicima koji se s njim nisu slagali: “U traganju za istinom, i u njenom propagiranju, nemoguće je... nanositi štetu drugima. Ako bi se tako činilo, sama istina bi izgubila svoje značenje. Onaj koji zastupa verziju istine koja se razlikuje od *satyagrahine* mora se pridobiti blagošću. U međuvremenu, *satyagraha* mora stalno preispitivati vlastitu poziciju – jer bi njegov protivnik mogao biti bliži istini od njega... Cilj je... izvojevati pobedu nad konfliktnom situacijom – otkriti nove istine i ubediti protivnika, a ne trijumfovati nad njim.”

Sada kvekeri: Džoani Vithrou, kvekerskoj propovednici koja je živela u Londonu, Bog je 1665. naredio da ode u Bristol i pozove ljude na pokajanje. Krenula je pešice, noseći ogrtač od sargije i pepeo, da bi se sledećeg dana vratila mužu i porodici, kao i jednogodišnjoj bebi koju je još dojila. To što su Džoan Vithrou i mnoge druge kvekerke odlučile da beleže i objave svoje doživljaje ukazuje da, za njih, svakodnevni život nije bio tek nešto što treba nadići mučeništvom ili eskstatičnim transom. Naprotiv, kvekeri su, kao i Gandijevi sledbenici, mnogo polagali na integritet i emotivnu toplinu svojih ličnih odnosa i kao odraza sklada koji je proisticao iz prisustva unutrašnje svetlosti, i kao poruke široj zajednici. Otud i značaj obezbeđivanja ekonomskih potreba siromašnim pripadnicima i važnost koju je Foks pridavao ustanovi braka, dajući ženskim skupovima pravo da odlučuju o duhovnoj spremnosti za brak svakog kvekerskog para koji je imao takve namere.

Otud i važnost prijateljstva u ranom Društvu prijatelja. Svedočeći o Elizabeti Stiridž, jedan kveker je pisao: «Kad je dolazila na naše skupove, njena obaveza bila je da boravi u našem domu, pošto su moja draga mati ... i ona bile vrlo bliske prijateljice, toplo voleći da se druže što sam i sam voleo, jer je bilo prijatno i za mene moralno poučno.»

Kvekersko propovedanje bilo je, u mnogom pogledu, kooperativni i kolektivni napor. Mnoge zapise, često sastavljane u zatvoru, sačinilo je i potpisalo više ljudi. U mnogima se pominje prijateljica koja je sa propovednikom odlazila u zatvor, iako nije osećala nikakav unutrašnji poziv da i sama govori.

Važno je razumeti da, ma koliko ova iskustva sigurno bila emotivna i katarzična, ona nisu bila ni nedisciplinovana ni nesvesna. Kvekeri su visoko razvili uspešne metode

određivanja onog što su nazivali «smislom skupa» kako bi postigli pravi konsenzus – rešenje problema bez pobednika i poraženih – i ti metodi se i danas koriste. Kvekeri su razvili i strategije prikupljanja i raspodele milosrđa i pregovaranja o oslobađanju uhapšenika. Još važnije je što su pokazali neobičnu i vrlo uspešnu kombinaciju poniznosti i odlučnosti prema vlasti. Kvekeri su bili otvoreno apolitični, ali su ignorisali zakone protivne njihovim principima. Propovedali su nenasilje, ali su agresivno tražili mučeništvo i pokušavali da napune zatvore svojim pristalicama. Pokazivali su i fino osećanje za propagandu, ustanovivši poseban ogranak za mučeništvo koji je prikupljao i objavljivao detalje o patnjama koje je vlast nanosila kvekerskim žrtvama. Naporedo s ovim energičnim pacifizmom, ogranak je započeo program pravnog obrazovanja i nalazio advokate za pregovore sa zvaničnicima o oslobađanju zatvorenika.

Sličnu integraciju ličnog i javnog života, iako ne tako potpuno artikulisanu, nalazimo i kod Franje. On je mrzeo novac i status ne samo kao prepreke duhovnoj slobodi, već i kao prepreke bratstvu; prepreke koje je sam prešao poljubivši gubavca – poslednjeg među poslednjima. Iako sklon životu u askezi i izolaciji, Franja je, pošto mu se Bog preko Klare obratio, odlučio da živi u svetu i propoveda. Osnovao je i Red pokajnika za one koji su zbog porodičnih obaveza morali da žive u svetu, a težili su idealima franjevačkog siromaštva. U odnosima sa ovozemaljskim vlastima bio je i krotak i tvrdoglav. Tražeći odobrenje da osnuje svoj red, obratio se papi, opisujući veoma lepu siromašnu ženu u pustinji koja se udala za kralja. Kada su njeni sinovi stigli na dvor, kralj je rekao da će obezbediti sve sinove koje mu je rodila. «Presveti oče», dodao je Franja, «ja sam ta sirota žena koju je Bog u svojoj ljubavi izvoleo učiniti lepom, i s kojom mu je bilo drago da ima zakonite sinove. Kralj kraljeva rekao mi je da će obezbediti sve sinove koje bude imao sa mnom, jer ako ovako brine za kopilad, koliko će tek brinuti za zakonite sinove». Tako je Franja ubedio papu u pokornost reda *ali i* u svoju rešenost da red bude nezavisan i podložan samo Franjinim pravilima. I zaista, franjevci su bili jedina radikalna grupa tog doba koja je izbegla progon zbog jeresi.

Privlačnost Franje, Foksa i Gandija za njihove učenike, delom je sigurno bila u njihovoj sposobnosti da istovremeno budu figure autoriteta i intimne bliskosti. Sigurno je i da su javni uspesi sve trojice proizlazili iz njihove sposobnosti da slede model ponašanja prema vlasti koji je u isto vreme savitljiv i herojski. Nagovestila sam već da model strukture i *communitas*, prirode i kulture, nije toliko uspešan u proceni ovih kvaliteta koliko model roditeljstva, jer uspešan roditelj istovremeno mora da bude i čvrst i mek; da integriše najsitnije, čak ponižavajuće detalje svakodnevnog života u jednu celovitu koncepciju odraslosti ka kojoj se ona i njeno dete probijaju. Svesno ili ne, roditelj sintetiše prirodu i kulturu, *communitas* i strukturu, proživljavajući iskušenja i zadovoljstva jednog jedinog dana.

Ovo nije ni argumentacija u prilog biološkog determinizma, ni rasprava o porodici i roditeljstvu kao društvenim institucijama. Ako ništa, za luteransku i puritansku teologiju porodica je bila središnija nego za kvekere, a Luter je naglašavao duhovnu važnost braka, Calvin značaj patrijarhalnog oca kao porodičnog emisara kod Boga. No, istina je da su žene bile tradicionalno povezane sa podizanjem dece, a da hrpe istorijske literature o porodici navode muškarce a ne žene. Zbog toga je, u ovom trenutku, nemoguće reći koji su elementi brige o detetu specifični za savremenu porodicu iz srednje klase, a koje deli sa kulturama srednjovekovne ili rane moderne Evrope, ili Indije. Bilo bi tačnije

kazati da su Franja i Foks bili preteče izvesnih tipova ponašanja koji su uglavnom postali svojstveni savremenim roditeljima iz srednje klase.

Čini se da je primereno i zadovoljavajuće pokušati uneti porodične navike mišljenja i ponašanja u intelektualnu sferu, kao što su ih Franja, Foks i Gandi uneli u sfere društvenog života i politike. Bilo bi dobro i oživeti upravo ove pokrete, jer *svaki* pokret koji dovodi u pitanje strukture autoriteta i zastupa egalitarističko ponašanje mora privući žene, koje nikad i nisu stvarno učestvovala u stvaranju tih struktura. Moglo bi, takođe, biti da bi u ovom istorijskom trenutku, kad sukobi proistekli iz struktura nacije i klase lako mogu ugroziti i samo naše postojanje, mnogi od nas mogli biti posebno prijemčivi za pokrete koji obezvređuju strukturu i hijerarhiju, i nude kreativne tehnike nekonfrontativnog javnog ponašanja. Problem savremenih feminističkih i mirovnih aktivista nije u tome što smo previše buržoaski da bi shvatili ili oponašali postignuća radikalnih muškaraca i žena iz prošlosti, već u tome što smo odveć sekularni. Skloni smo da previdimo ili omalovažimo činjenicu da su energija i unutrašnje samopouzdanje Franje, Klare i Gandija u njihovom sučeljavanju s vlašću proizlazili iz njihove pokornosti jednoj *višoj* vlasti – vlasti Boga, i da je njihova sposobnost da sačuvaju neformalizovane odnose među sledbenicima – bar za života – proisticala iz njihove vere u postojanje jednog duhovnog carstva iznad samog vremena. One od nas koje odbacuju tradicionalni muški model uskogrudog, rigidnog, bezdušnog revolucionara, mogle bi pokušati da usvoje politički stil ove trojice, makar bez njihove religiozne vere. Ako to uradimo ipak ćemo se suočiti s problemom autoriteta: problemom očuvanja saradnje i jedinstva cilja kad nas naša najdublja uverenja čine kritičnim prema moći prenetoj na druge – čak i kad su to naši junaci – i nepoverljivim prema moći koje same imamo.

Roditelji, posebno oni u savremenim, permisivnim porodicama srednje klase, sučeljavaju se s ovim problemom autoriteta svakoga dana svog života, mislili o njemu ili ne, i bez obzira na to koliko su uspešni u njegovom rešavanju. Mislim da bi obično, neherojsko iskustvo roditeljstva moglo biti valjan izvor uvida u razmišljanje o našem javnom ponašanju u trenutku naše istorije, kada se čini posebno važnim da razmotrimo forme političke interakcije koje deluju na posredovanju a ne na eskalaciji sukoba. Sve ovo ne znači da zastupamo svetost materinstva, ili obnovu pokušaja viktorijanskih feministkinja koje su ceo svet htele da pretvore u trpezariju, niti da podrazumevamo da roditelji imaju monopol na saosećajnost. Upravo obratno: ponašanje Franje, Foksa i Gandija – od kojih je samo jedan bio biološki roditelj i to loš – ukazuje da «ženske» kućne navike razmišljanja i aktivnosti mogu preneti u javnu sferu i žene i muškarci; moglo bi se čak pomisliti da su ti ženski načini ponašanja dali moralni i politički kredibilitet Franji, Foksu i Gandiju upravo *zbog toga* što su ih kreativno primenjivali muškarci. U svakom slučaju, mislim da bi nam dobro došlo da ozbiljno razmotrimo vrline ovih boraca za nenasilno javno ponašanje, i da bi u našem kretanju ka vlastitoj političkoj i duhovnoj borbi mogle naći srodnosti s njihovim aktivizmom, tako bliskim domu.